TROŠKŪNAI

Manvydas Vitkūnas,
Bronius Dakanis

Tyrinėjimai Troškūnuose 2014–2015 m.

2014 m. rugsėjo mėnesį atlikti žvalgomieji tyrimai, o 2014 m. lapkričio – 2015 m. liepos mėnesiais – žvalgymai Troškūnų (Anykščių r.) Švč. Trejybės bažnyčios ir bernardinų vienuolyno statinių ansamblio (UK 29920) apsaugos zonoje. Šioje zonoje, kuri apima centrinę Troškūnų miesto dalį, buvo vykdomi vandentiekio ir nuotekų tinklų plėtros darbai. Apsaugos zonoje pirmiausia buvo atlikti žvalgomieji tyrimai. Ištirta 17 šurfų (bendras tyrimų plotas 18,5 m^2) Nepriklausomybės aikštėje bei J. Basanavičiaus, Dariaus ir Girėno, K. Inčiūros, Miško, Traupio, Vytauto ir Žemaitės gatvėse. Atsižvelgiant į žvalgomųjų archeologinių tyrimų rezultatus, dalyje apsaugos zonos atlikti žvalgymai (žvalgytos tiesiamų komunikacijų tranšėjos bei technologinės duobės) visose išvardytose gatvėse, išskyrus Miško ir Žemaitės gatves, kur žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu fiksuotas tik XIX–XX a. kultūrinis sluoksnis.

Troškūnų valsčius minimas 1512 m., o Troškūnų (Smėlynės) dvaras istoriniuose šaltiniuose paminėtas 1591 m. Troškūnų miestelis ėmė formuotis kiek vėliau. Gyvenvietės augimą paskatino čia 1696 m. įsikūrę vienuoliai bernardinai, kurie pastatė bažnyčios ir vienuolyno pastatų kompleksą, įkūrė mokyklą. 1698 m. Troškūnuose pastatyta medinė Švč. Trejybės bažnyčia, kuri 1743 m. sudegė kartu su vienuolyno pastatais. Atstatytas medinis pastatų ansamblis dar kartą sudegė 1770 m. Galiausiai nuspręsta statyti mūrinius pastatus. 1772 m. baigtas mūryti vienuolyno pastatas, 1788 m. – bažnyčia, 1789 m. – mokykla ir 1803 m. – varpinė. Prie vienuolyno veikė mokykla, kuri 1807 m. pertvarkyta į kolegiją, 1829 m. mokykla gavo gimnazijos teises, o 1840 m. perkelta į Panevėžį. Troškūnų mokykla, kurios pastatas stovi Nepriklausomybės aikštės Š pakraštyje, ilgą laiką buvo vienas svarbiausių švietimo židinių Aukštaitijoje. Visgi XVIII a. viduryje Troškūnai vis dar buvo nedidelė gyvenvietė – 1743 m. be bažnyčios, vienuolyno ir mokyklos čia tebuvo viena smuklė ir 3 sodybos. Kur kas labiau gyvenvietė išaugo XIX a.

Troškūnų bažnyčios šventoriuje bei centrinėje miestelio dalyje archeologiniai tyrimai jau vyko. 2008 m. D. Ribokas bažnyčios šventoriuje ištyrė 7 šurfus (7 m^2), fiksavo kultūrinį sluoksnį su XVIII–XIX a. radiniais ir žmonių kaulais iš suardytų kapų (*ATL 2008 metais*, V., 2009, p. 284–285). 2011 m. B. Lisauskaitė bažnyčios ir vienuolyno statinių ansamblio teritorijoje ir apsaugos zonoje ištyrė 14 šurfų (33 m^2) ir žvalgė 23,5 m ilgio tiesiamų komunikacijų tranšėją. Rasta pavienių XVIII–XX a. datuojamų radinių, nesuardytas archeologinis sluoksnis neaptiktas (*ATL 2011 metais*, V., 2012, p. 641). 2012 m. D. Antropikaitė tarp bažnyčios bei senosios mokyklos pastato ištyrė 2 šurfus (4,81 m^2). Fiksuotas 0,56–1,94 m storio XVII–XX a. kultūrinis sluoksnis, aptiktas vyro kapas su XVII a. monetomis (*ATL 2012 metais*, V., 2009, p. 307–308). 2013 m. D. Antropikaitė šventoriuje ištyrė 2 žvalgomąsias perkasas (21,3 m^2). Fiksuotas iki 1,3 m storio kultūrinis sluoksnis, susiformavęs XVII–XIX a., ir žmonių kapai (*ATL 2013 metais*, V., 2014, p. 258–260).

2014 m. vykdant žvalgomuosius tyrimus, buvo ištirta 17 šurfų. Šurfas 1 tirtas Š Dariaus

ir Girėno gatvės pusėje, ties parduotuve (Nepriklausomybės aikštė 5 / Dariaus ir Girėno g. 2). Šurfai 2 ir 3 tirti skvero, įrengto Nepriklausomybės aikštėje, P dalyje, o šurfai 4 ir 5 – to paties skvero V dalyje. Šurfai 6 ir 7 tirti K. Inčiūros gatvės R pusėje, ties pastatais K. Inčiūros g. 2 (šurfas 6) ir K. Inčiūros g. 4 (šurfas 7). Šurfai 8 ir 9 tirti abipus Vytauto gatvės, ties pastatais Vytauto g. 2 (šurfas 8) ir Vytauto g. 7 (šurfas 9). Šurfas 10 tirtas sklype Vilniaus g. 20, ties Vilniaus ir Miško gatvių sandūra, šurfas 11 – ties to paties sklypo ūkiniu pastatu, Miško gatvės V pusėje, o šurfas 12 – to paties sklypo P dalyje, ties Miško ir Žemaitės gatvių sandūra. Šurfas 13 tirtas ties Žemaitės gatvės namais 16 ir 18, priešingoje (Š) gatvės pusėje. Šurfas 14 tirtas sklype Žemaitės g. 5, gatvės Š pusėje. Šurfas 15 tirtas sklype Vilniaus g. 2, ties Vilniaus ir Basanavičiaus gatvių sankryža, J. Basanavičiaus gatvės R pusėje. Šurfas 16 tirtas Žemaitės gatvės Š pusėje, sklype Žemaitės g. 3. Šurfas 17 tirtas Traupio gatvės R pusėje, sklype Žemaitės g. 1. K. Inčiūros gatvėje tirtame šurfe 7 kultūrinio sluoksnio storis siekė 1,8 m, Vytauto gatvės tirtame šurfe 8 – 1,5 m, šurfe 9 – 1,6 m. Kituose šurfuose fiksuotas nuo 50 cm iki 1,2 m storio kultūrinis sluoksnis.

Šurfe 1 rasta suardytų pastato pamatų fragmentų, sutręšusios medienos (medinių grindų?) likučių, tiesiant komunikacijas (ryšių kabelį) labai permaišytas XVII/ XVIII–XX a. kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta keramikos šukių, koklių fragmentų. Remiantis 1800 m. sudarytu Troškūnų planu, galima teigti, jog šioje vietoje ir jos aplinkoje, Nepriklausomybės aikštėje, Dariaus ir Girėno bei Traupio gatvių sankirtoje jau XVIII a. stovėjo pastatai. Čia iki pat XX a. III ketvirčio būta ištisinio užstatymo, kuris sunaikintas griaunant senuosius pastatus ir ruo-

1 pav. Pamatas, atidengtas šurfe 6, sietinas su senosios Troškūnų mokyklos teritoriją nuo gatvės skyrusia masyvia tvora (XVIII a.). M. Vitkūno nuotr.

Fig. 1. The foundation unearthed in test pit 6 should be connected with the massive fence (18th century) that separated the grounds of Troškūnai's old school from the street.

šiant vietą dabartinio parduotuvės pastato statybai.

Šurfe 3 vėlyvi mechanizuoti grunto perkasimai nefiksuoti, tačiau archeologinis kultūrinis sluoksnis neaptiktas, tarp XIX–XX a. radinių buvo tik kelios pavienės XVIII a. buitinės keramikos šukės.

Šurfe 6, 55 cm gylyje atidengtas 35–40 cm aukščio, 55–60 cm pločio akmenų ir plytų mūro pamatas (1 pav.), einantis išilgai K. Inčiūros gatvės. Jokių požymių, kad tai pastato dalis, šalia pamato neaptikta. Po pamatu 0,95–1 m gylyje pasiektas įžemis. Remiantis 1800 m. Troškūnų planu, galime spėti, jog rastas palei dabartinės K. Inčiūros gatvės R pakraštį buvusios masyvios (tikriausiai mūrinės) tvoros, skyrusios nuo gatvės senosios Troškūnų mokyklos kiemą, pamatas. Jis išsaugotas, žemės judinimo darbų metu nepažeistas.

Šurfe 7, 1–1,7 m gylyje Š dalyje fiksuotas XIX a. permaišytas kultūrinis sluoksnis su raudono molio plytų duženomis ir pavieniais XVII–XVIII a. radiniais (buitinės keramikos šukėmis,

2 pav. Radiniai iš šurfo 5 (puodo ar katilo žalvarinė ąsa) iš šurfo 7 (Rusijos imperijos 1859 m. moneta, geležinė yla ir spėjama vaistų dozavimo mentelė). M. Vitkūno nuotr.

Fig. 2. Finds from test pit 5 (the bronze handle of a pot or kettle) and test pit 7 (a Russian Empire 1859 coin, an iron awl, and the suspected pharmacist spatula).

3 pav. Gatvės grindinys, atidengtas žvalgymų fiksacijos vietoje 19, Nepriklausomybės aikštėje. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 3. The street paving unearthed at survey recording site 19 in Nepriklausomybės Square.

koklių fragmentais). Likusioje šurfo dalyje iki pat įžemio (1,8 m gylyje) fiksuotas XX a. II pusėje vykdytų mechanizuotų žemės judinimo darbų metu permaišytas kultūrinis sluoksnis. Išskirtinesni radiniai (2 pav.) – geležinė yla, nedidelis geltono metalo įrankis (vaistų dozavimo mentelė?), Rusijos imperijos 1859 m. 2 kapeikų nominalo moneta.

Šurfuose 8 ir 9 fiksuoti vėlyvi perkasimai, aptikta iki 30 cm skersmens akmenų, pavienių XVII–XIX a. datuojamų radinių. Šurfuose 2, 4, 5, 10–17 fiksuotas XIX–XX a. kultūrinis sluoksnis, kuriame aptikti tik keli pavieniai galbūt ankstyvesni (XVII–XVIII a.) plačios chronologijos radiniai: pilkos ir rusvos spalvos neglazūruotos žiestos keramikos šukės (XVII–XIX a.), neaiškaus datavimo žalvarinė puodo arba katilo rankena (šurfe 5) (2 pav.), geležinis durų vyris (šurfe 16). Išskirtinesni vėlyvi radiniai – Nyderlandų karalystės 1 cento nominalo 1900 m. moneta (šurfe 10), pusiau sferinis stiklo lęšis (šurfe 11), metalinės dėžutės fragmentas su reljefiniu užrašu „FLORANCE/ KAUNAS“ (šurfe 17).

Atsižvelgiant į žvalgomųjų tyrimų rezultatus, buvo nustatyta zona, kurioje žemės judinimo darbų vietose reikalingi žvalgymai. Jie vykdyti daugiausia gatvių važiuojamojoje dalyje, būsimų požeminių komunikacijų trasų vietose. Daugelyje gatvių (išskyrus Vytauto) darbų metu nebuvo draudžiamas automobilių eismas, gatvės neuždarytos, todėl gruntas iš tranšėjų bei technologinių duobių kastas ir iškart krautas į sunkvežimius bei išvežtas į specialią aikštelę. Tai vertė ieškoti optimalaus žvalgymų būdo. Nuspręsta suplanuotų technologinių duobių vietose, taip pat būsimų atvirų tranšėjų vietose kasti 2–5 m ilgio ir nuo 1,4–2,1 m iki 3,3 m pločio (priklausomai nuo kiekvienoje konkrečioje vietoje numatytų būsimų komunikacijų tiesimo darbų apimčių) duobes – archeologinių žvalgymų fiksacijos vietas (3–4 pav.). Šiose vietose žvalgymai pagal metodą beveik prilygo žvalgomiesiems tyrimams – kruopščiai tikrinta iškasta žemė, surenkami radiniai, valomos ir fiksuojamos viena arba dvi sienelės. Visose fiksacijos vietose pasiektas įžemis.

Tose atkarpose, kur tranšėjos buvo kasamos atviru būdu, išankstinė fiksacija buvo daroma ne daugiau kaip 20 m atstumu viena nuo kitos. Iš viso padaryta 21 tokia fiksacijos vieta. Bendras žvalgymų fiksacijos vietų plotas – 111,3 m^2. Taip pat žvalgytos atviru būdu kastos 1,5–2 m pločio tranšėjos, kurių bendras ilgis 218 m. Baigus archeologinius tyrimus ir vykdant komunikacijų tiesimo darbus, technologinės duobės buvo kasamos archeologų jau žvalgytose vietose.

Prasidėjus pagrindinei komunikacijų tiesimo darbų fazei, tarpuose tarp fiksacijos vietų gruntas iš tranšėjų buvo mechanizuotai iškasamas ir išvežamas. Gruntas su kultūrinio sluoksnio likučiais buvo kasamas ir pilamas aikštelėje atskirai nuo įžeminio grunto, tikrinamas archeologų metalo detektoriais, žarstomas, surenkami radiniai.

Beveik visos fiksacijos vietos buvo gatvių važiuojamojoje dalyje. Tik fiksacijos vietoje 5 technologinė duobė kasta šaligatvio vietoje, greta senosios mokyklos pastato, o fiksacijos vieta 8 – Nepriklausomybės aikštėje esančiame skvere (buvusios turgaus aikštės vietoje). Gatvių važiuojamosiose dalyse daugelyje fiksacijos vietų (išskyrus 11–14 K. Inčiūros gatvės pradžioje bei 17 ir 18 Nepriklausomybės aikštės V pakraštyje – gatvėje, kur jie neabejotinai demontuoti tarybiniu laikotarpiu, įrengiant asfalto dangą) aptikti iš netašytų akmenų kloti grindiniai (3 pav.). Fiksacijos vietose 15 (Dariaus ir Girėno gatvėje), 7 (Traupio gatvėje) ir 10 (K. Inčiūros

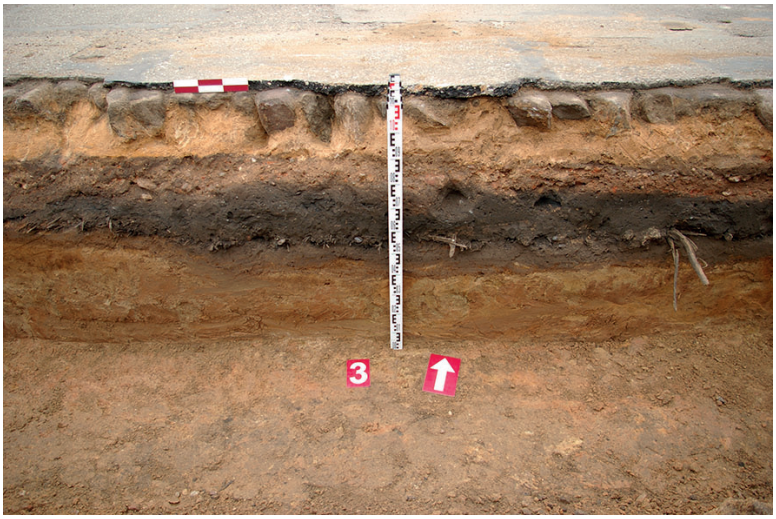

0 5 cm

4 pav. Archeologinių žvalgymų fiksacijos vieta 3 (tranšėja Vytauto gatvėje). B. Dakanio nuotr.

Fig. 4. Survey recording site 3 (the service trench in Vytauto Street).

5 pav. Keramikos šukės iš archeologinių žvalgymų fiksacijos vietos 13. B. Dakanio nuotr.

Fig. 5. Potsherds from survey recording site 13.

gatvėje) grindiniai buvo su išlikusiais iš mažesnių akmenų klotais kelkraščiais ir vandens nutekėjimo gatve latakais, atskirtais nuo gatvės didesnių akmenų eilėmis. Kitose fiksacijos vietose atkastų grindinių kelkraščiai buvo išardyti tarybiniu laikotarpiu, įrengiant šaligatvių bortelius.

Iš istorinių šaltinių, XX a. I pusės fotonuotraukų buvo žinoma, kad grindiniai Troškūnų centrinės dalies gatvėse ir Nepriklausomybės aikštėje įrengti tik XX a. 4 dešimtmetyje. Sudėrinus su KPD Utenos teritoriniu padaliniu, šie vėlyvi grindiniai, nesantys kultūros paveldo objekte, inžinerinių tinklų tiesimo atviru būdu vietose bei kasamose technologinėse duobėse jų tiesimui po žeme buvo išardyti.

Kultūrinio sluoksnio stratigrafija daugelyje žvalgytų vietų gatvėse buvo panaši. Gatvės kultūrinio sluoksnio stratigrafija kiek skyrėsi tik aukštesnėje miesto centro vietoje, kur pastatyta bažnyčia, vienuolynas ir mokykla bei buvo įkur-

tos senosios parapinės kapinės (fiksacijos vietos Nepriklausomybės aikštėje, Vytauto gatvėje, Vilniaus ir J. Basanavičiaus gatvių sankryža). Čia po vėlyvu grindiniu, kuriame glaudžiai kloti nuo 5–10 cm iki 15–20 cm dydžio akmenys, ir grindinio įrengimo smėlio sluoksniu, maždaug 20–40 cm gylyje buvo išlikę 55–75 cm storio senųjų gatvių kultūriniai sluoksniai. Jų viršutinis horizontas nulygintas įrengiant grindinius, o apatinis yra virš tai vietai būdingo įžemio – smėlio ar priemolio. Gatvių kultūrinio sluoksnio pjūviai parodė jos tvarkymo etapus: vėliausią asfalto ir grindinio įrengimo – akmenų ir smėlio maždaug iki 20–40 cm gylio, ankstesnį rudo žvyro su statybinėmis griuvenomis (maždaug iki 35–55 cm gylio), tamsiai pilkos smėlingos žemės (buvusio paviršiaus) su suklotais žabais ir seniausia – pilko šlyno tarp žabų ir įžemio 5–10 cm storio maždaug 60–90 cm gylyje (4 pav.).

Tuo tarpu pačiame miestelio centre, aplink Nepriklausomybės aikštę daugelyje žvalgytų vietų iki XX a. 4 dešimtmečio (grindinių įrengimo laiko) susiformavęs kultūrinis sluoksnis plonas, vos 15–30 cm.

Gatvių kultūrinis sluoksnis storesnis žemesnėse vietose arčiau upelių – Malmažos (Dariaus ir Girėno, Traupio gatvės) bei jo kairiojo intako – upeliuko (K. Inčiūros gatvė), kur jis siekia apie 1 m storį (neskaitant virš jų supiltų niveliacinių XX a. vidurio – II pusės sluoksnių, grindinių, asfalto storio). Storiausias kultūrinis sluoksnis fiksuotas Dariaus ir Girėno gatvėje, fiksacijos vietoje 15. Jis buvo net 2,2 m, tačiau šioje vietoje veikiausiai būta griovio ties buvusia pralaida (ar tilteliu) po ankstesne siauresne gatve – keliu, kurio vietoje vėliau suversta žabų, akmenų, plytų duženų, grunto. Pilkos drėgnos žemės sluoksnyje pasitaikė tik keli pavieniai vėlyvi radiniai. Ši vieta žema, labai drėgna, už 80 m teka Malmažos upelis. Akivaizdu, kad daugelyje gatvių atkarpų, esančių arčiau upelių, gana storas, tačiau labai neintensyvus kultūrinis sluoksnis su pavieniais radiniais susiformavo aukštinant kelio paviršių, klojant žabus sunkiai pravažiuojamose kelių atkarpose.

Vandens pralaida per gatvę atidengta ir Traupio gatvės pradžioje, fiksacijos vietoje 7. Čia po grindinio įrengimo sluoksniu, 40 cm gylyje nuo asfalto viršaus, juodos žemės sluoksnyje atsidengė apie 65 cm aukščiu ir 50 cm pločiu sudėti nuo 15x11 cm iki 30x15 cm dydžio akmenys, o šonuose – nedaug plytų duženų. Po akmenimis buvo supiltas 10 cm storio žvyro su žeme sluoksnis.

Radinių gatvėse bei aikštėje žvalgytose vietose buvo nedaug. Daugiausia rasta XIX–XX a. I pusės buitinės keramikos šukių, pavienių koklių fragmentų, kalvio darbo bei fabrikinių vinių, pasagų bei jų dalių, langų ir butelių stiklo šukių, gyvūnų kaulų. Fiksacijos vietoje 15 po grindiniu rasta dalis sprogusio artilerijos sviedinio. Žvalgymų metu aptikta tik pavienių XVII–XVIII a. datuojamų radinių. Kiek daugiau to laikotarpio radinių – kalvio darbo vinių, plokštinių ir karnizinių koklių smulkių dalių, žiestų indų šukių (5 pav.) aptikta Nepriklausomybės aikštėje (fiksacijos vietos 8 ir 19), Vytauto (fiksacijos vietos 1–3) bei K. Inčiūros gatvėje (fiksacijos vieta 13).

Radiniai perduoti LNM.

The investigation at Troškūnai in 2014–2015

In 2014–2015, a field evaluation and survey were conducted in the protection zone of the Troškūnai church of the Holy Trinity and Bernardine monastery building complex) (Anykščiai district). Troškūnai district was mentioned

in 1512. In the mid-18th century Troškūnai was still a small settlement, but it grew somewhat more in the 19th century.

17 test pits (a total of 18.5 m²) were excavated. A watching brief was later conducted during the digging of utility line trenches and utility pits in part of the protection zone. A 0.5–1.8 m thick cultural layer was recorded in the test pits. A stone and brick foundation was unearthed at a depth of 55 cm in test pit 6 (Fig. 1). It is thought that it has survived from the fence that separated the courtyard of the old 18th-century Troškūnai school from the street. Finds datable to the 19th–20th centuries and the 17th–19th centuries were discovered in test pits 1, 3, 6, 7, 8, and 9. The exceptional finds include (Fig. 2) an iron awl, a small yellow metal tool (pharmacist spatula?), and a Russian Empire 1859 2 kopeck coin. The handle from a brass pot or kettle was found in test pit 5 (Fig. 2).

A 19th–20th-century cultural layer was recorded in test pits 2, 4, 5, and 10–17. In light of the evaluation results, a zone, in which monitoring would be necessary at the site of any earthwork, was determined. 21 recording sites (a total of 111.3 m²) were created and under a watching brief, 1.5–2 m wide service trenches with a total of length of 218 m were dug.

Cobble paving (Fig. 3) laid in the 1930s was discovered at many recording locations in carriageways. A cultural layer from the 19th – first half of the 20th century (Fig. 4) with isolated 17th–18th-century finds (Fig. 5) was recorded under the paving.

VALKININKAI

Mindaugas Mačiulis

Vilniaus gatvės parkas

Valkininkų miestelio bendruomenės užsakymu Valkininkuose, Vilniaus gatvėje esančio parko V dalyje 2014 m. liepos mėnesį atlikti žvalgomieji tyrimai, kurių metu būsimo informacinio stendo vietoje buvo ištirtas vienas 3x1 m dydžio šurfas (1 pav.). 2013 m. archeologas I. Sadauskas tarp pastatų Vilniaus g. 37–51 atliko žvalgomuosius tyrimus bei žvalgymus. Ištirti 5 bendro 6 m² ploto šurfai. Šurfe 5, 1,1 m gylyje atidengti XIX a. datuojami žmogaus palaikai. Kituose tirtuose plotuose fiksuotas nuo 0,7 iki 2,4 m storio XX a. permaišytas sluoksnis su pavieniais XVII a. I pusės radiniais – keramika, koklių šukėmis.

Šurfe, 60 cm gylyje, po permaišytais XX a. sluoksniais buvo atidengtas gerai išlikęs 3x0,6 m dydžio aikštės grindinio kraštas (2 pav.). Jis datuojamas XX a. pradžia. Po juo buvo iki 45 cm storio XIX–XX a. datuojamas maišytas sluoksnis su to laikotarpio radiniais – keramikos šukelėmis. 85–90 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, po aukščiau minimais sluoksniais atidengtas 20–25 cm storio ankstyvesnis XVII–XVIII a. datuojamas juodžemio sluoksnis su negausiais to laikotarpio radiniais (sluoksnyje surastos 6 keramikos šukelės) (3 pav.). Iš viso tyrimų metu rastas 21 archeologinis radinys.

Archeologiniai radiniai perduoti į AKM.

The Vilniaus Street park

In July 2014, a field evaluation (one 3 x 1 m test pit) was conducted at the site of a future